

Najskuteczniejszy polski tłumacz pism św. Jana Chryzostoma (Komentarze do *Corpus Paulinum*)

Ks. Stanisław Longosz¹

Najchętniej tłumaczonym w historii naszego kraju autorem wczesnochrześcijańskim na język łaciński lub polski, obok zachodniego św. Augustyna (+430), jak informują ostatnie badania (por. J. Czerniatowicz – C. Mazur, *Recepcja antyku chrześcijańskiego w Polsce. Materiały bibliograficzne*, t. 1: *XV-XVIII w.*, cz. 1: *Autorzy i teksty*, Lublin 1978, s. 5-25; W. Stawiszyński, *Bibliografia patrystyczna 1901-2016. Polskie tłumaczenia tekstów starochrześcijańskich pierwszego tysiąclecia*, Kraków 2017, s. 122-212), jest św. Jan Chryzostom (Złotousty). Ostatnim z ważniejszych tłumaczy jest ks. prof. dr hab. Antoni Paciorek, biblista i filolog klasyczny, który wcześniej na zamówienie PWN tłumaczył niełatwe greckie teksty Arystotelesa (m.in. *De mundo*, *Meteorologica*, *De ventorum situ ac nominibus*) oraz anonimowo większość łacińskich patrystyczno-hagiograficznych tekstów dla przygotowywanej polskiej wersji *Liturgii Godzin*, wydanych później oddzielnie imiennie (*Umocnienie Słowem*, t. 3-4, Katowice 1986-1989). Podczas swej pracy na KUL-u (1996-2011), gdzie był kierownikiem Katedry Ksiąg Narracyjnych Nowego Testamentu w Instytucie Nauk Biblijnych Wydziału Teologii, był współinicjatorem serii biblijno-pastoralnej (już na emeryturze) „W drodze do Emaus. Biblia w liturgii Mszy Świętej” (ukazało się 8 tomów) oraz inicjatorem, współredaktorem i współautorem serii biblijno-egzegetycznej Komentarz Biblijny do Starego i Nowego Testamentu (autor *Komentarza do Ewangelii św. Mateusza*, *Komentarza do II Listu św. Pawła do Koryntian*). Zainicjował i przez kilka lat pełnił funkcję redaktora naczelnego serii biblijno-teologicznej Scripturae Lumen (ukazało się 6 opasłych tomów) oraz był autorem kilku innych publikacji książkowych (m.in. albumowe: *Gdy Jezus narodził się w Betlejem... Ewangelia Dzieciństwa z komentarzem teologiczno-biblijnym i ikonograficznym*,

¹ Ks. dr hab. Stanisław Longosz, emeryt, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska; e-mail: voxpatr@kul.lublin.pl; ORCID: 0000-0002-2809-0728.

Lublin 2005; *Męka Pana naszego Jezusa Chrystusa według św. Mateusza. Z komentarzem teologiczno-biblijnym i ikonograficznym*, Lublin 2007; *Tobie mówię, wstań! Cuda Jezusa w Ewangeliach. Z komentarzem teologiczno-biblijnym i ikonograficznym*, Tarnów 2009; *Pan rzeczywiście zmartwychwstał! Nowotestamentalne orędzie o zmartwychwstaniu Jezusa. Z komentarzem teologiczno-biblijnym i ikonograficznym*, Tarnów 2010; *Przypowieści Jezusa. Wprowadzenie i objaśnienie*, Lublin 2013; *Jezus z Nazaretu. Czasy i wydarzenia*, Częstochowa 2015).

Po przejściu na emeryturę i powrocie do rodzinnego domu w Trzcianie k. Bochni w Małopolsce, zajął się tłumaczeniem patrystycznych komentarzy biblijnych, zwłaszcza nieprzełożonych jeszcze na język polski homilii św. Jana Chryzostoma (354-407), i publikowaniem ich w stworzonej przez siebie nowej serii biblijno-patrystycznej Biblia Ojców, wydawanej w Edycji św. Pawła w Częstochowie, która „ma obejmować przekłady na język polski biblijnych homilii, kazań i komentarzy zarówno Ojców Kościoła, jak i najwcześniejszych pisarzy kościelnych” (t. 1, s. 7). Zaczął od nieprzełożonego jeszcze w całości zbioru homilii do *Corpus Paulinum*, który uchodzi za najpełniejsze, najobszerniejsze i najpiękniejsze oraz największe dzieło egzegetyczno-homiletyczne w całej patrystyce. Spośród bowiem zaliczanych do niego 251 Chryzostomowych homilii do różnych listów św. Pawła (wówczas również do Listu do Hebrajczyków) do 2010 roku na język polski przełożonych zostało w całości przez prof. Tadeusza Sinkę 69 (32 Listu do Rzymian i 37 do Listów pasterskich; zob. *Homilie na List św. Pawła do Rzymian*, t. 1/1-2, opr. A. Baron, Kraków 1995; *Homilie na Listy pasterskie św. Pawła i na List do Filemona*, Kraków 1949) i przez prof. Jana Iluka 15 (*Komentarz do Listu do Galatów*, ŻMT 47, Kraków 2008; *Komentarz do Listu do Hebrajczyków XI-XIX*, „Antiquitas Christiana” 2 (2009) s. 28-96), czyli razem 84 przełożone homilie spośród 251. Do przetłumaczenia zatem zostało 167 Chryzostomowych homilii, należących do *Corpus Paulinum*, a zawartych w następujących komentarzach: *Komentarz do I Listu św. Pawła do Koryntian* – 44 homilie; *Komentarz do II Listu św. Pawła do Koryntian* – 30 homilii; *Komentarz do Listu św. Pawła do Efezjan* – 24 homilii; *Komentarz do Listu św. Pawła do Filipian* – 15 homilii; *Komentarz do Listu św. Pawła do Kolosan* – 12 homilii; *Komentarz do I Listu św. Pawła do Tesaloniczan* – 11 homilii; *Komentarz do II Listu św. Pawła do Tesaloniczan* – 5 homilii. Z tych komentarzy przełożonych w całości na język polski było tylko dotąd kilka homilii: dwie z Listu do Efezjan (hom. 20 i 21), jedna z Listu do Filipian (hom. 14) i jedna do Kolosan (hom. 12), inne zaś tylko we fragmentach.

Za podstawę tłumaczenia całego *Corpus Paulinum* ks. Paciorek wybrał stary tekst Migne'a (PG 61-62, Parisii 1862), przejęty od F. Fiel-da (*Joannis Chrysostomi Interpretatio omnium epistolarum Paulinarum per homilia facta*, t. 1-3, Oxonii 1845), bo dotąd, o ile wiem, nie ma nowszego wydania żadnego z nich. Nawet instytut Sources Chrétiennes, chociaż wydał krytycznie z przekładem ponad 22 tytuły pism św. Jana Chryzostoma, a wśród nich obok 3 komentarzy biblijnych (*In Isaiam*, *In Job*, *Sermones in Genesim*), także *De laudibus sancti Pauli Apostoli* (CPG 4344, SCh 300, Paris 1982: 7 homilii, z których 3 przełożone przez ks. W. Kanię i Sinkę), nimi się nie zajął. Większość tych homilii wygłoszonych zostało po 386 roku w Antiochii, kiedy to Jan Chryzostom, wyświęcony w wieku ok. 38 lat na kapłana, stał się urzędowym kaznodzieją tego miasta, tylko homilie do Kolosan, prawdopodobnie do Filipian i najprawdopodobniej do Tesaloniczan zostały wygłoszone w Konstantynopolu, kiedy to po przewiezieniu w 391 (398) roku do tego miasta został biskupem stolicy. Nigdzie bowiem, w żadnej z nich, nie zaznaczył wprost miejsca ich wygłaszania. Tylko z kontekstu, mniej lub więcej wyraźnego, niekiedy dyskusyjnego, możemy o tym wnioskować.

**Jan Chryzostom, *Homilie do Drugiego Listu św. Pawła do Koryntian*,
tł. A. Paciorek, BO 1, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2019, ss. 450**

Tłumacz rozpoczyna swą serię od komentowania II Listu św. Pawła do Koryntian, zawierającego mniejszą liczbę homilii (30) niż komentarz do Listu I (44), prawdopodobnie z obawy, czy stan zdrowia pozwoli mu na ukończenie tej pracy.

Na treść I tomu nowoutworzonej serii Biblia Ojców składają się: słowo wstępne (s. 7-10), w którym autor uzasadnia obszernie trzema powodami jej powołanie, wprowadzenie (s. 11-13), zawierające krótki biogram św. Jana Chryzostoma i charakterystykę jego twórczości, „przekład” (s. 15-481) jego 30 homilii do II Listu św. Pawła do Koryntian, a po nim wybraną literaturę (s. 483-490), wymieniającą najpierw krytyczne wydania tekstu, a wśród nich podstawę tego przekładu (PG 61, 381-418), ich całościowe dotychczasowe nowożytnie przekłady (angielskie, francuskie i niemieckie) oraz polskie i obcojęzyczne ważniejsze opracowania, wykaz skrótów (s. 491-492), indeks omawianych perykop (s. 493-494), zamiast rzeczowego i imiennego indeksu ogólny alfabetyczny indeks tematów parenetycznych (s. 495-497) i na zakończenie spis treści (s. 499-500) zawierający wykaz komentowanych homilii. Wszystko wskazuje na to, że te homilie jako jedne z pierwszych wygłoszone były przez Złotoustego

w Antiochii zaraz po przyjęciu kapłaństwa. Żadna z nich nie została dodată w całości przełożona na język polski oddzielnie, ale tylko ich drobne fragmenty (por. W. Stawiszyński, *Bibliografia patrystyczna 1901-2016. Polskie tłumaczenia tekstów starochrześcijańskich pierwszego tysiąclecia*, Kraków-Tyniec 2017, s. 538-539).

Jan Chryzostom, *Homilie do Pierwszego Listu św. Pawła Apostoła do Koryntian*, tł. A. Paciorek, BO 2, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2021, ss. 826

Na treść tego najobszerniejszego w całej wydanej dotychczas (11) drugiego tomu serii Biblia Ojców, dedykowanego przez tłumacza swemu Tarnowskiemu Seminarium Duchownego oraz jego profesorom i alumnom w dwusetną rocznicę istnienia, składają się tradycyjnie: wprowadzenie (s. 9-20), przekład 44 homilii (s. 21-813) w oparciu o tekst Migne'a (PG 61, 9-382), wybrana literatura (s. 815-819), wymieniająca najpierw zarówno wydania razem 44 tłumaczonych homilii, jak i innych z tego Listu, tłumaczonych oddzielnie w innym czasie, a następnie całościowe nowożytnie zagraniczne (angielskie, francuskie, niemieckie i włoskie) przekłady oraz komentarze i opracowania z przypomnieniem, że pełniejsza literatura dotycząca homilii Złotoustego do Listów św. Pawła do Koryntian podana już była w I tomie tej serii (BO 1, s. 484-490). Warto tu bowiem dodać, co tłumacz skrzętnie zauważa, że nasz kaznodzieja, oprócz całościowego komentarza, dwa wiersze z 1Kor 7,1 i 15,28 (PG 51, 207-242) objaśniał także oddzielnie i w innym czasie. Potem następuje wykaz skrótów (s. 821-823) pism Chryzostoma oraz innych cytowanych dzieł starożytnych, jak również serii wydawniczych i czasopism, a na końcu jest spis treści (s. 825-826). We wprowadzeniu do tego tomu tłumacz zajął się omówieniem zróżnicowanego antiocheńskiego audytorium Jana – greckojęzycznych chrześcijan, do których należeli nie tylko przedstawiciele sfer wyższych i wykształconych, ale również ludzie prości i niewolnicy, biedni i bogaci, kobiety i mężczyźni oraz członkowie różnych stanów. Do nich należało znaleźć sposób i język przemawiania, do czego, jak się przyznaje w przypisie, wykorzystał dwa opracowania: W. Meyera (*John Chrysostom. Extraordinary Preacher, Ordinary Audience*, w: *Preacher and Audience. Studies in Early Christian and Byzantine Homiletics*, red. M.B. Cunningham – P. Allen, Leiden 1998, s. 109-114) i ks. P. Szczura (*Problematyka społeczna w późnoantycznej Antiochii*, Lublin 2008, s. 101-123).

Spśród 44 homilii Jana Chryzostoma do I Listu św. Pawła do Koryntian wcześniej przed tym przekładem na język polski przełożonych było w całości tylko 2, przez prof. Jana Iluka, komentującego hymn o miłości: hom. 33 i 34 do 1Kor 13,4-8 i 13,8-13 (zob. VoxP 52/1, (2008) s. 291-314), inne zaś w drobnych fragmentach przez T. Sinkę, W. Kanię, A. Bobera, S. Kalinkowskiego i A. Paciorka. Z kontekstów wskazujących, że te homilie zostały wygłoszone najprawdopodobniej w Antiochii, przyjmuje się ogólnie m.in. słowa kaznodziei: „Przecież kto zabija drugiego, popełnia zbrodnię, [...] a dzieje się to w Antiochii, gdzie po raz pierwszy pojawiła się nazwa chrześcijanie” (Hom 21, 6, BO 2, s. 378). Podobnie, gdy czyni aluzję do wcześniej napisanego w Antiochii swego *Komentarza do Ewangelii św. Mateusza*: „Objaśniliśmy obydwie sposoby wypowiedzi przy omawianiu Ewangelii. Aby nie powtarzać tego samego, odsyłamy tam naszych słuchaczy” (Hom. 7, 2, BO 2, s. 118). W homilii zaś do słów 1Kor 15,29, gdzie czytamy: „Po przekazaniu przejmującej bojaźnią reguły wiary objawionej nam z nieba, dodajemy na końcu takie słowa: «Wierzę w zmartwychwstanie umarłych»” (Hom. 40, 1, BO 2, s. 741), można dostrzec fragment artykułu odmawianego przy chrzcie antiocheńskiego wyznania wiary, co również ma niemałe znaczenie dla badań nad historią liturgii chrzcielnej i nad regułą *disciplina arcani*. Warto na końcu przypomnieć, że homilie komentarzy Jana Chryzostoma do I i II Listu św. Pawła do Koryntian i do jego Listu do Rzymian uważane są przez ogół badaczy za najpiękniejsze i najbogatsze w treść pisma wczesnochrześcijańskie, nie tylko teologiczną, ale i etyczną oraz społeczną.

Jan Chryzostom, *Homilie do Listu św. Pawła do Filipian*, tł. A. Paciorek, BO 6, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2022, ss. 298

Na strukturę tego tomu składa się najpierw stosunkowo długie, dwuczęłowe wprowadzenie (s. 7-38), zawierające w pierwszej części zatytułowanej „Owocne dziesięciolecie” omówienie homiletyczno-literackiej twórczości Jana Chryzostoma, kiedy to po powrocie z pustyni przebywał jeszcze w Antiochii, a w drugiej pt. „Homilie do Listu do Filipian” (s. 16-38) szczegółowsze streszczenie i charakterystykę każdej z 16 homilii. Potem następuje przekład (s. 39-284) jego 16 homilii z minimalnym komentarzem, wybrana literatura (s. 285-291) wymieniająca najpierw całościowe przekłady nowożytne (angielskie, francuskie, niemieckie i jedną polską, przełożoną wcześniej przez ks. W. Kanię (PSP 8, s. 71-78), a następnie opracowania, wykaz skrótów (s. 293-294), indeks tematów teologiczno-parenetycznych (s. 295-296) i spis treści (s. 297-298).

Przyjmuje się na ogół, że homilie do Listu św. Pawła do Filipian Złotousty wygłosił jeszcze w Antiochii. Nie wszystkich to jednak przekonuje. Przykładowo nasz tłumacz zauważa, że „brakuje pełnej jasności w kwestii miejsca powstania homilii do Listu do Filipian” (s. 15), zwłaszcza gdy konteksty lub wyrażenia niektórych z tych homilii sugerują późniejszy czas ich powstania, jak m.in. w homilii 10, 5, gdy mówi o swej odpowiedzialności biskupiej za kapłanów: „Jestem zmuszony uwolnić kapłanów od zarzutów [...]. Muszę jednak wziąć w obronę kapłanów wobec zarzutów, które im stawiacie, i to we własnym waszym interesie” (BO 6, s. 192-193), lub też w homilii 8, 3, gdzie wspomina kogoś, „który dzisiaj rządzi, a nie był nigdy karany, nie znajdował się w kłopotach i niebezpieczeństwach” (BO 6, s. 148-149). Nie tyle ma tu na myśli cesarza Teodozjusza, co słabego duchem młodego Arkadiusza, gdy Jan znajdował się już w Konstantynopolu w pobliżu cesarskiego pałacu. Zdają się to również potwierdzać zauważone przez tłumacza (s. 16) niektóre niedopracowane i niewykończone, zapewne z braku czasu, homilie oraz brak płynności w następowaniu niektórych objaśnianych perykop, gdy m.in. 4 i 5 homilia częściowo nakładają się na siebie, a w homiliach 7 i 8 fragment Flp 2,6-7 pojawia się dwukrotnie. Za późniejszą datą napisania tego komentarza opowiada się również J.N.D. Kelly, który pisze: „Najwcześniej, jak się zdaje, bo w 399 roku, powstało piętnaście homilii na temat Listu do Filipian z przełomu wiosny i lata” (*Złote Usta. Jan Chryzostom – asceta, kaznodzieja, biskup*, tł. K. Krakowczyk, Bydgoszcz 2001, s. 145).

Nietrudno zauważyć, że ks. Paciorek przyjmuje i tłumaczy 16, a nie 15 homilii (jak tradycyjnie przyjmują CPG 4432 i podręczniki patrologii) komentarza Jana Chryzostoma do Listu św. Pawła do Filipian. Wynika to z faktu, że w wielu kodeksach, które zna i uwzględnia również Migne, są one poprzedzone dłuższym tekstem zatytułowanym *Hypostasis* (wprowadzenie, objaśnienie), w którym nie ma wprawdzie objaśniania żadnego tekstu biblijnego, ale jest głównie wyrażenie obszernego podziękowania uwięzionego w Rzymie św. Pawła mieszkańcom Filippi za wsparcie oraz jego zachęta do wytrwania w wierze. Ten tekst niektórzy współcześni badacze (m.in. A. Olivar, *La predicacion cristiana antigua*, Barcelona 1991, s. 524-526) również uznają za homilię. Także nasz tłumacz uważa ją za pierwszą homilię wstępną, choćby dlatego, że kończy się ona jak inne homilie podobną doksologią (s. 17). Nasz tłumacz wreszcie podkreśla, że te homilie Złotoustego kierowane do Filipian wyróżniają się jakąś większą od innych serdecznością, bezpośredniością i cieplejszym ojcowskim odpowiedzialnym stylem konwersacji, mimo że porusza w nich nierzadko drażliwe antyariańskie problemy dogmatyczne i niewygodne

sprawy moralne oraz obyczajowe (s. 17). Oprócz wspomnianej wyżej jednej (15), inne homilie tego komentarza na język polski tłumaczone były tylko fragmentarycznie.

Jan Chryzostom, *Homilie do Listu św. Pawła do Kolosan*, tł. A. Paciorek, BO 7, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2023, ss. 254

Na zawartość tego tomu składa się najpierw dwuczłonowe wprowadzenie (s. 5-38), w którego pierwszej części, zatytułowanej „Jan Chryzostom – czas wzrastania”, tłumacz lakonicznie omawia młodzięńczy okres jego życia: czas szkoły i studiów w asketerionie Diodora, pobyt wśród mnichów na pustyni, a po powrocie do Antiochii jego lata w posłudze diakonatu i kapłaństwa u biskupa Melecjusza, jego działalność kaznodziejską oraz pierwsze pisma młodzięncze, w drugiej zaś pt. „Homilie do Listu do Kolosan – okoliczności powstania i treść” (s. 22-38) przybliża i charakteryzuje 12 homilii, które mają być tłumaczone, choć widać tu dużą niekonsekwencję: do czasu pobytu w Konstantynopolu i napisania w nim homilii do Listu do Kolosan przybliża i objaśnia młodzięńczy okres pobytu i działalności w Antiochii. Potem następują przekład (s. 39-238) 12 homilii z lakonicznym komentarzem, wybrana literatura (s. 239-245) wymieniająca oryginalne wydania tekstu (F. Fielda, J. Migne’a), przekłady nowożytne, wyliczające (po raz pierwszy) również (2) polskie, angielskie, francuskie i niemieckie oraz opracowania, a na końcu wykaz skrótów (s. 247-248) cytowanych pism Jana Chryzostoma oraz innych starożytnych, przekładów, wydań Biblii, serii wydawniczych i czasopism, tradycyjnie indeks tematów teologiczno-parenetycznych (s. 251-252) i spis treści (s. 253).

Na dowód tego, że te homilie do Listu św. Pawła do Kolosan na pewno zostały wygłoszone przez Jana Złotoustego, gdy był już biskupem w Konstantynopolu, nasz tłumacz przytacza kilka zauważonych w nich kontekstów lub wydarzeń, jak: „Nie mnie znieważasz, ale kapłaństwo. Kiedy zobaczysz mnie pozbawionego tej godności, wtedy możesz mnie znieważać, wtedy nie będę niczego nakazywał. Dopóki jednak zajmujemy to miejsce, dopóki jesteśmy na czele Kościoła, posiadamy autorytet i władzę, mimo że jesteśmy niegodni [...]. My także jako ambasadorowie otrzymaliśmy przesłanie od Boga. Taka właśnie jest godność biskupa. Przychodzimy do was jako ambasadorzy, aby zakończyć wojnę i podać warunki pokoju. Nie obiecujemy przekazania miast ani określonej miary żywności, ani niewolników, ani złota, ale królestwo niebieskie, życie wieczne, wspólnotę z Chrystusem oraz inne dobra, o których ani my nie

potrafimy mówić, ani wy słuchać, dopóki pozostajemy w ciele i w obecnym życiu. Jesteśmy więc ambasadorami i domagamy się poszanowania nie ze względu na nas – Boże uchwaj – bo jesteśmy niegodni, ale ze względu na was, abyście zważali na nasze słowa, aby były dla was użyteczne, abyście nie stali się słuchaczami leniwymi i lekkomyślnymi. Czy nie widzicie z jaką starannością ambasadorzy wykonują swe zadania? My jesteśmy ambasadorami Boga posłanymi do ludzi. Jeśli słowa, które nam polecono przekazać, są dla was nieprzyjemne, to nie my, lecz urząd pasterski. To nie ten albo tamten, ale urząd biskupa. Mnie nie słuchajcie, słuchajcie urzędu pasterskiego” (Hom. 3, 5, BO 7, s. 90-91). W innej z tych homilii (7, 3), jak nasz tłumacz zauważa (s. 23), sam Jan Chryzostom poświadcza, że wygłasza ją tuż po słynnym upadku Eutropiusza, które miało miejsce w lecie 399 roku w stolicy, gdy mówi: „Ktoś, kto wczoraj uroczyście zasiadał na trybunale, kto był otoczony przez głośno wołających heroldów, kto we wspaniałym i licznym orszaku podążał na agorę, dzisiaj jest wzgardzony, odrzucony, przez wszystkich opuszczony i ze wszystkiego odarty” (BO 7, s. 142). W jeszcze innej homilii (2, 4) kaznodzieja poświadcza, że ją wygłasza tuż po strasznym trzęsieniu ziemi mającym miejsce prawdopodobnie w 398 roku, gdy mówi: „Któż spodziewałby się tych wydarzeń, które dzieją się dzisiaj w różnych miejscach: trzęsienia ziemi, zburzenie całych miast? A jednak katastrofy ostatnie są bardziej przemawiające niż w czasach potopu” (BO 7, s. 71).

Ze wszystkich tych 12 homilii Jana Chryzostoma do Listu św. Pawła do Kolosan wcześniej w całości przełożono na język polski tylko dwie: IX przez ks. W. Kanię (PSP 8, Warszawa 1971, s. 79-87) i XII przez ks. J. Krykowskiego („Roczniki Teologiczne Warszawsko-Praskie” 2 (2002) s. 39-60). Pozostałe przetłumaczono tylko fragmentarycznie.

Jan Chryzostom, *Homilie do pierwszego i drugiego Listu św. Pawła do Tesaloniczan*, tl. A. Paciorek, BO 9, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2024, ss. 304

Na treść tomu składają się ponownie stosunkowo długie dwuczłonowe wprowadzenie (s. 7-43), przekład 11 homilii do I Listu do Tesaloniczan i 5 homilii do II Listu do Tesaloniczan (s. 47-213 i 217-288), wybrana literatura (s. 289-295) wyliczająca tradycyjnie wydania tłumaczonego tekstu greckiego, nowożytnie przekłady angielskie, francuskie i niemieckie oraz opracowania obcojęzyczne i polskie, wykaz skrótów (s. 297-298), indeks ważniejszych tematów teologiczno-parenetycznych (s. 299-301) oraz spis treści (s. 302-303).

W pierwszej części wprowadzenia, zatytułowanej „Ostatnie zmagania” (s. 7-20), tłumacz przybliży i omawia w oparciu o przypomniane w nocie głównie źródła starożytne ostatnie chwile życia, działalności i pośmiertne losy Jana Chryzostoma (por. Palladius, *Dialogus de vita Joannis Chrysostomi*, ed. A.M. Malingrey – P. Leclercq, SCH 341-342, Paris 1988; Socrates, *Historia ecclesiastica*, ed. G.C. Hansen, GCS NF 1, Berlin 1995, tł. S.J. Kazikowski, *Historia Kościoła*, Warszawa 1986; Sozomenus, *Historia ecclesiastica*, ed. J. Bidez, GCS NF 4, Berlin 1995, tł. S.J. Kazikowski, *Historia Kościoła*, Warszawa 1980; J.N.D. Kelly, *Złote Usta. Jan Chryzostom – asceta, kaznodzieja, biskup*, tł. K. Krakowczyk, Bydgoszcz 2001). W drugiej natomiast części wprowadzenia pt. „Homilie do Listów św. Pawła do Tesaloniczan” (s. 20-43) autor charakteryzuje i streszcza krótko poszczególne homilie tych komentarzy.

Również i te homilie powstały już w Konstantynopolu, o czym Złousty nie mówi wprost, ale w kontekście, gdy przypomina, że wygłaszając je, czuje się odpowiedzialny za słuchaczy jako biskup: „Każdy z was odpowiedzialny jest za siebie, ja natomiast odpowiedzialny jestem zdać sprawę ze swego urzędu, i mnie najtrudniej jest uniknąć osądu” (Ad I Thes. hom. 8, 4, BO 9, s. 164) lub „Stoimy na trudnym odcinku zmagania. Zwalczani jesteśmy zaciekle przez diabła. We wszystkich bitwach przeciwnik pragnie przede wszystkim dosięgnąć wodza” (Ad II Thes hom. 4, 3, BO 9, s. 267). Potwierdzają to również i inne homilie tych komentarzy, w których krytykuje przepych i bogactwo dworskiego życia, zamiłowanie do widowisk, wyścigów i życia teatralnego, pęd za wygodą, luksusem i rozwiązłością, a to niewątpliwie wiązało się przede wszystkim ze stolicą. Nasz tłumacz zauważa, że te homilie do I i II Listu św. Pawła do Tesaloniczan pod względem stylu pozostawiają wiele do życzenia, zdają się być niewykończone i niedopracowane. „Przy ogromie spraw, którymi musiał się zajmować, najwidoczniej niekiedy brakowało mu na to potrzebnego czasu” (s. 21). W tym wypadku, podobnie jak w komentarzu do Listu do Filipian, homilię wstępną do II Listu do Tesaloniczan traktuje i uważa za pierwszą, licząc ich razem 5, tak jak to czyni M. Geerard w *Clavis Patrum Graecorum* (CPG 4435). Żadna jednak z tych 16 homilii do Listów do Tesaloniczan nie była wcześniej tłumaczona na język polski w całości, ale tylko dwukrotnie fragmentarycznie.

Jan Chryzostom, *Homilie do Listu św. Pawła do Efezjan*, tl. A. Paciorek, BO 10, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa 2025, ss. 388

Na zawartość tomu składają się najpierw krótsze od poprzednich monotematyczne wprowadzenie (s. 5-24) pt. „Biskup Konstantynopola”, potem poprzedzony dwustronicowym informującym o kulturowym środowisku efeskim „Argumentum” (*hypomnema*) przekład (s. 27-372) 24 homilii, następnie wybrana literatura (s. 373-379) wymieniająca tradycyjnie wydania tłumaczonych oryginalnych greckich tekstów, ich całościowe przekłady nowożytne (wśród nich 2 polskich homilii) oraz polskie i obcojęzyczne opracowania, wykaz skrótów (s. 380-381), indeks ważniejszych teologiczno-parenetycznych tematów (s. 383-386) oraz spis treści (s. 387-388). Nietrudno zauważyć, że w tym wprowadzeniu brak umieszczanych w poprzednich komentarzach charakterystyki i streszczeń poszczególnych tłumaczonych homilii, a także niedostosowana i tym razem jego treść do przekładanych homilii, które, jak wskazuje szereg ich kontekstów, nie powstały w Konstantynopolu, ale wcześniej w Antiochii. Na ich antiocheńskie pochodzenie wskazują m.in. choćby ciepłe słowa o dwóch świętych, szczególnie czczonych w Antiochii męczennikach: umęczonego za cesarza Decjusza biskupa tego miasta (237-250) Babylasa (por. Hom. 9, 2, BO 10, s. 155; zob. też *Sermo de hieromartyre Babyla*, PG 50, 533-572), czy też odwiedzającego niekiedy to miasto prostego rolnika pustelnika Juliana, umęczonego za czasów Dioklecjana (Hom. 21, 3): „Przywołam jednego z wielu. Znaie go zapewne i słyszeliście, niektórzy nawet widzieli tego męża, podziwianego Juliana, o którym chcę teraz mówić. Był zwykłym rolnikiem niskiego pochodzenia [...]. Kiedy przychodził do miasta – a zdarzało się to rzadko – powstawało wtedy tak wielkie widowisko ludzi, jakiego żaden mówca ani sofista, ani ktokolwiek inny nie wywoływał swoim pojawieniem się. Czy jego imię także dzisiaj nie jest bardziej sławione niż królów” (BO 10, s. 325; por. też: *Sermo in Julianum martyrem*, PG 50, 665-676), czy wreszcie zawarte w homiliach 6, 4 i 13, 3 (BO 10, s. 108 i 211) liczne wzmianki o życiu monastycznym w pobliskich górach, które otaczały Antiochię, a w którym niedawno sam przez kilka lat uczestniczył. Na Antiochię wskazuje również aluzja w homilii 11, 5 (BO 10, s. 185-186) do schizmy o wspólnocie kościelnej, nawiązująca zapewne do schizmy Melecjusza, do której należało wielu chrześcijan tego miasta. Spośród wszystkich 24 homilii tego komentarza na szczególną uwagę zasługuje homilia 20 (BO 10, s. 288-316), stanowiąca piękny wykład – kodeks moralny wczesnochrześcijańskiej nauki i relacji małżeńskich w wydaniu świętego biskupa Jana Chryzostoma.

Z 24 wyżej omówionych homilii Jana Złotoustego do Listu św. Pawła do Efezjan na język polski w całości przetłumaczone były wcześniej tylko dwie: dwukrotnie hom. 20: przez M. Jurka z języka greckiego (Św. Jan Chryzostom, *O małżeństwie, wychowaniu dzieci i ascezie*, red. J. Namowicz, BOK 19, Warszawa 2002, s. 47-69) i przez K. Leśniewskiego z języka angielskiego (J. Meyendorff, *Małżeństwo w prawosławiu: liturgia, teologia, życie*, Lublin 1995, s. 95-104) oraz niezauważona przez ks. A. Paciorka homilia 21: przez T. Krynicką z języka greckiego (*W kręgu antycznych politei. Księga Jubileuszowa prof. J. Iluka*, red. W. Gajewski – I. Milewski, Gdańsk 2017, s. 197-204), inne zaś tylko fragmentarycznie przez różnych tłumaczy.

Spoglądając w podsumowaniu na ilość przełożonych przez ks. A. Paciorka kazań Jana Chryzostoma z *Corpus Paulinum*, liczących razem w 6 tomach 142 homilie, a ze wstępami 2570 stron, gdy resztę z tego zbioru (32 homilie do Listu do Rzymian, 28 homilii do I i II Listu do Tymoteusza, 6 homilii do Listu do Tytusa, 3 homilie do Listu do Filemona) 69 homilii wcześniej przełożyli prof. T. Sinko i 14 homilii prof. J. Iluk (do Galatów 6 ksiąg w ŻMT 47 = 6 homilii, do Listu do Hebrajczyków 8 homilii), to na głównego tłumacza tego zbiorowego dzieła wysuwa się zdecydowanie czcigodny ksiądz emeryt. Jeśli jeszcze uwzględnimy inne wcześniejsze przekłady jego pism (np. *De cruce et latrone hom. II*, Scripturae Lumen 3, Lublin 2011, s. 623-633) oraz złożone do druku przekłady nietłumaczonych dotąd jego zachowanych homilii *Expositiones in Psalmos* (hom. 4-12, PG 55, 39-154 = 10 homilii, BO 11; hom. 41 i 43-49, PG 55, 155-167 i 167-258, = 9 hom. = BO 12), razem 19 homilii z pierwszymi (142) 161 chryzostomiańskich homilii, przetłumaczonych przez niego po raz pierwszy w całości na język polski, to czynią go razem bez wątpienia pierwszym honorowym i najpłodniejszym tłumaczem pism Jana Złotoustego w Polsce. Tuż za nim kolejne miejsca zajmują: ks. W. Kania, prof. T. Sinko i prof. J. Iluk. Trzeba jeszcze w uzupełnieniu dodać, że oprócz pism Jana Chryzostoma nasz czcigodny emeryt w czasach swej młodości przełożył też duże fragmenty *Heksameronu* św. Bazylego (*Homiliae in Hexameron* I 1-2, 11; II 2, 3-7; III 1-10; IV 1, 6-7; V 1-6, 9; VI 1, 9-11, Scripturae Lumen 4, Lublin 2012, s. 399-427). Całość czeka jeszcze na przekład. W ramach recenzyjnej krytycznej oceny, wytykającej również pewne braki, usterki i niedociągnięcia danej publikacji, trzeba by i tu najpierw wymienić brak spotykanych także często w wydawnictwach naukowych, a oczekiwanych przez czytelników, indeksów imiennych i rzeczowych w publikowanych tomach komentarzy, czego nasz tłumacz był chyba świadomy, skoro mimo pewnych usprawiedliwiających go okoliczności (brak pełnego zdrowia i nieodległych

bibliotek) każdy z tomów swoich komentarzy zaopatrzył w zastępujący je przynajmniej 3-4 stronicowy indeks ważniejszych teologiczno-parenetycznych tematów. Inną nielogiczną raczej usterką jest dwukrotne niedostosowanie treści wprowadzeń lub wstępów do miejsca wygłoszenia tłumaczonych homilii (gdy homilie wygłoszone były w Antiochii, a wstęp do nich przybliżał środowisko Konstantynopola). Spotykamy to w tomie VII, zawierającym homilie do Listu do Kolosan, wygłoszone na pewno już w Konstantynopolu (co zresztą sam potwierdza swymi wypowiedziami), a w I części wprowadzenia pt. „Jan Chryzostom – czas wzrastania” omawia pobyt i homiletyczną działalność w Antiochii (s. 5-21). Podobnie jest w tomie X zawierającym homilie do Listu do Efezjan, wygłoszone na pewno w Antiochii, a wprowadzenie do nich nosi tytuł „Biskup Konstantynopola” (s. 5-24). Mimo tych i innych drobnych usterek, które łatwo można usunąć lub uzupełnić, patrzymy z niemałym podziwem na ogrom tego wprost niewykonanego dzieła, i to dokonanego przez emeryta. Dziękujemy ci za nie, księżu profesorze i czcigodny emerycie, bo zapisujesz się nim złotymi głoskami również w historii zasłużonych tłumaczy patrystycznych, przybliżając kulturze polskiej kolejny szmat wczesnochrześcijańskiego piśmiennictwa, który zostanie zapewne długo nieulepszony i niezastąpiony przez wieki.